

СЛОВЕНСКАТА ЛЕКСИКА ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК

Апстракт: Македонскиот и српскиот јазик се генетски сродни јазици кои припаѓаат на истата подгрупа јазици од словенското јазично семејство – јужнословенските јазици. Како такви, тие споделуваат заеднички особини првенствено во лексиката и фонетиката. Во овој труд ќе се задржиме на парови лексеми кои претставуваат различен избор од наследениот словенски лексички слој, како и на примери во кои едниот јазик извршил заемање, а другиот не, или заемањето на лексемите се извршило од различни јазици. Со оглед на тоа што дијалектите покажуваат поголемо богатство на лексички план и поголема блискост во лексиката, ќе се задржиме само на состојбата во двата стандардни јазици. Лексемите ќе бидат анализирани од аспект на нивната етимологија.

Македонскиот и српскиот јазик се јазици што претставуваат дел од едно јазично семејство: пошироко – индоевропското јазично семејство и како такви типолошки спаѓаат во групата на флексивни јазици и потесно – тие се дел од (пот)семејството на јужнословенските јазици. Говорителите на двата јазици се и во географски допир, така што можеме да зборуваме и за контактна сродност на јазиците.

Дискусијата за јазичните семејства, наспрема јазичните сојузи, ја започнаа членовите на на Прашкиот лингвистички кружок, уште на Првиот меѓународен лингвистички кружок, одржан во Хаг, 1926 година (в. Николовска 2015: 16). Николај Сергеевич Трубецкој ја воведува дистинкцијата *јазична група* наспрема *јазично семејство*. Според него, јазична група е секоја група јазици меѓусебе поврзана со значителен број совпаѓања. Во јазичните групи, Трубецкој разликува две специјални подгрупи: јазични сојузи и јазични семејства. Јазичните сојузи покажуваат сличности во главно на синтаксички и морфолошки план, додека јазичните семејства покажуваат сличности во фонетиката и лексиката.

Во овој труд ќе се задржиме на некои карактеристични особености во лексиката на генетски сродните македонски и српски јазик. Ќе се задржиме на парови лексеми кои претставуваат различен избор од наследениот словенски лексички слој, како и на примери во кои во едниот јазик имаме заемање, а во другиот не, или заемањето се извршило од различни јазици. Со оглед на тоа што дијалектите покажуваат поголемо богатство и

поголема блискот во лексиката, ние ќе се задржиме само на состојбата во двата стандардни јазика. Како основни извори на лексичкиот фонд со нормативен карактер ни послужија „Толковниот речник на македонскиот јазик“ (ТРМЈ) и „Речник српскохрватскога књижевног језика“ (РСХКЈ). Се обидовме да дадеме информација и за етимологијата на лексемите.

Прегледот на лексемите ќе го започнеме со придавките *велик(и)* и *голем*. Придавката *велик* ја среќаваме во ТРМЈ со значење ‘што со своите особини ги надминува другите, што има големо значење’¹. Означена е со карактеристиката *книж*. Значи, се работи за лексема која е оквалификувана како специфична, не во составот на општоприфатената лексика на македонскиот современ јазик. Лексемата *велик*, во определена форма *велики* води потекло од прасловенската придавка *eĩ* ‘голем’, со суфиксот *-ik* (Скок III: 573). Проширувањето со суфиксот *-ik* се смета за балтословенско. Засведочена е и во старословенскиот јазик: *великъ* ‘голем’ (Угринова-Скаловска 1979: 146). Иако во современиот македонски јазик не се употребува како таква, таа е многу продуктивна во дериватите настанати како резултат на лексичко-синтаксичка (синтагматска) деривација: *Велигден*, *великодостојник*, *великомаченик*, *великодушен*, *великолепен*, *великопосен*, *великосвештеник*, *велможа* и др. Влегува во составот на празниците во Страсната недела: Велика Среда, Велики Четврток, Велики Петок, Велика Сабота. И називот *Велигден*, и називите на деновите од Страдалната седмица се калки од грчкиот јазик: Μεγάλη ήμερα, Μεγάλη Παρασκευή. Како што може да се види, лексемата е продуктивна во деривати поврзани со црковниот живот. Ја среќаваме и во деривати добиени по пат на афиксална деривација: *великан*, *велича*, *величав*, *величествен*, *величество*, *величие*, *величина*². Лексемите со формантот *веле-*, според Скок (III: 573) се добиени од формата на прилогот³: *велеград*, *велемајстор*, *веледостојник*, *велепосед*, *велепоседник*, *велепредавник*, *велесила*, *велеслалом*, *велетрговија*. Сепак, основната

¹ Тоа е првото значење на лексемата, а второто се однесува на „душевно преживување“: ‘премногу силен, голем’.

² Сите приемри се од ТРМЈ.

³ Во „Български етимологичен речник“ (БЕР), (1971, том I: 131), дадени се две форми на придавката *велик*: *велик* и *вели*. Формите со компонентата *веле-* се изведени од придавката форма без проширувањето со суфиксот *-ик*.

лексема со ова значење во современиот македонски јазик е лексемата *голем*. Во ТРМЈ придавката *голем* е објаснета како: 1. ‘што е значителен по размер, по големина, по сила, по степен, по количество’; 2. (прен.) ‘што е значаен, познат, славен’; 3. (прен.) ‘што е важен, значаен, историски’; 4. ‘за човек – што е зрел, возрасен’. За разлика од лексемата *велик*, лексемата *голем* не е толку продуктивна во лексичко-синтаксички образувања⁴, туку во афиксални образувања: *големица, големее, големи, големина, големичок, големство, големција, големитина*. Лексемата *голем* ја среќаваме кај Скок (Skok I: 586-587) и оквалификувана е како сесловенска и прасловенска *golĕmъ* ‘велик’. Индоевропскиот корен е *gal-* или *ghal-* ‘може’. Во литавски *galiù, galėti* е со значење ‘може, е во состојба’, *galià* ‘имање, сила’, а во ирски *gal* ‘јунаштво’. Во кимријски *gallu* ‘може’ < **galnu* каде формантот *n* стои на местото на *-eto*. Според ова, првобитното значење било ‘кој може > кој е силен, моќен > велик / голем’.

Во РСХКЈ ги среќаваме и лексемата *голем* и лексемата *велик*. Придавката *голем* објаснета е како 1. врло велик, огроман; дуг; широк, простран; 2. многобројан и 3. Велик, одрастао. Оваа лексема, во српскиот јазик, особено во првото наведено значење, како да носи една дополнителна семантичка нијанса ‘многу (голем)’. Други, стилистички квалификации на оваа лексема во РСХКЈ не се наведени. И во српскиот јазик, лексемата *голем* е продуктивна во изведенките, особено по патот на афиксална деривација: *голѐмѝк* (‘див, натприродно велик човек’), *голѐмѝш* (‘онај који је моћан, богаташ, газда’), *голѐмѝшкѝ*, *голѐмѝштво*, *голѐмица* (‘оно што је големо, грдосија’), *голѐмина* (‘мноштво’), *голѐмо* (‘одвећ, много, врло, јако’), *голѐмѝст* (‘особина онога који је голем и онога што је големо, величина, огромност’)⁵. Придавката *вѐлик* во РСХКЈ е објаснета како: 1. ‘који је изнад просечног, обичног или изнад онога чему се супротставља а) опсегом, обујмом, размерама...; б) количином, бројем; в) узрастом, растом; г) степеном, интензитетом, јачином’ итн. и 2. ‘који је на гласу, славен, чувен, знаменит’. Придавката *велик* во српскиот јазик многу е продуктивна во лексичко-синтаксички и во афиксални образувања⁶: *велебан,*

⁴ Исклучок претставува лексемата *големопоседник*.

⁵ Како што може да се види, тука имаме и некои лажни парови со македонскиот јазик: *големина* и *големо*. Првата во македонскиот јазик означува 1. ‘размер’, 2. (прен.) ‘значајност, важност’, а во српскиот ‘мноштво’. Втората во македонскиот јазик е придавка, а во српскиот јазик прилог.

⁶ Во примерите ги вклучуваме и образувањата со компонентата *веле-*.

велебитан, велебно, велеважан, велевласт, велевриједан, велегласан, велегорје, велеград, веледјело, веледостојник, веледушан, великодушан, веледушије, велеиздаја, велеиндустријалац, велекупац, велелепан, велелепота, велемајстор, велеможан, велепесма, велепоседништво, велепоштован, велесајам, велесила, велеслалом, велеучен, велечастан, Велигдан, великан, великаш, великодостојник, великоварошки, великодушан, великомученик, великодржавни, величав, величајан, величаво, величаствен, величати, величина, величје, велможса и др.

Што се однесува до лексемите *велик* и *голем*, би можеле да заклучиме дека современиот македонски јазик, во употребата предност ѝ дава на лексемата *голем*, додека во современиот српски јазик семантички немаркирана, неутрална е лексемата *велик*. Во современиот македонски јазик, лексемата *велик* се употребува повеќе во црковна конотација и е маркирана како книжевна.

Следните лексеми што ќе ги разгледаме во двата јазика се од основната културна лексика која е поврзана со храната, имено делот од собниот мебел на кој се поставува храната кога се јаде.

За овој предмет постои домашна лексика и заемки. Српскиот стандарден јазик како основна ја користи словенската лексема *стол*. Од сесловенското *stel-je, stbl-ati* ‘простре, рашири, покрие’ постои индоевропски превој на перфектот *stol-* и сесловенско и прасловенско *stolb>sto=stól* кое се употребува со значење 1. *mensa, astal, trpeza* (Skok III: 332). Индоевропскиот корен е **st(h)el-* ‘постави, тврд, крут, столб, дирек, стебло’. Според Скок, се работи за културна лексема која ја позајмиле Литавците *stalas*, а Унгарците *asztal* (1293) и која повторно дошла на нашиве простори како *astal*. Иако имаат свој латинизам, *masă<mensa*, Романците го имаат позајмено унгарскиот славизам. Исто така и Бугарите (*astal*) и Албанците (*astai*). Така, преку унгарскиот јазик, прасловенската лексема станува балканска. Романците ја имаат позајмено и формата *престол* со значење ‘олтар’. Во РСХКЈ (V: 1029) лексемата *стол* е регистрирана со следниве значења: 1. Предмет собног намештаја у облику широке, хоризонталне даске или плоче на једној нози или на више ногу, за којим се седи, једе, ради и др.; 2. фиг. а) јело које се налази на столу; б) они који седе за столом; 3. Столица, столац; 4. а) у православној Цркви висок четвороугли део намештаја који стоји посред олтара; б) сличан део црквеног намештаја око кога воде младенце при обреду венчања; в) почасно седиште владике и других угледних верника у

православној цркви; 5. Свечена владаочева столица, престо и др. Во РСХКЈ ја среќаваме и формата *астал*, маркирана како унгарска, објаснета како ‘сто’ (РСХКЈ I: 104). Среќаваме и уште две лексеми, кои досега не ги спомнавме: *трпеза* и *софра*. Покрај лексемата *трпеза* стои ознаката грцизам, и значењата: 1. в. сто; 2. јело, обед; 3. в. даћа. Се јавува и во синтагмата *Часна трпеза* ‘сто у храму, у цркви, иза олтара’ (РСХКЈ VI: 309). Покрај лексемата *софра*, стои карактеристиката турцизам, а објаснета е како: а) низак округоа сто за којим се јело седећи на душецима; сто, трпеза уопште; б) људи за софром (РСХКЈ V: 920). Според Скок (Skok III: 300 и Skok III 492) лексемта *софра* е балкански турцизам со арапско потекло од куќната терминологија, а лексемата *трпеза* – балкански грцизам што се раширил на Балканот преку Црквата, манастирите и монасите. Грчкото *τράπεζα* е добиено со хапнологија од *тетράπεζα* ‘четвороножец’, што е сложенка од *τέτρα* ‘четири’ и *πέδια* ‘нозе’. Лексемата *трпезарија* е добиена од гр. *τραπέζαρια*, првобитно ‘манастирска соба во која се јаде’. Денеска значењето е проширено на ‘соба во која се јаде’.

На македонска страна ги среќаваме лексемите: *маса*, *трпеза*, *астал* и *софра*. Романскиот латинизам *маса* (< *mensa*) во ТРМЈ (III: 96) објаснет е како: ‘парче мебел што се состои од рамна плоча поставена на четири ногалки’. ТРМЈ (III: 116) ја регистрира и лексемата *менза* ‘просторија за заедничка исхрана на повеќе лица со пониски цени за членови на некој колектив, организација и сл.’. Лексемата *трпеза* се употребува со три значења: 1. маса на која се јаде, трпезариска маса; 2. (прен.) послужено јадење, храна на трпезариска маса и 3. дрвена, ниска тркалезна маса што служи обично за посатвување на јадење, храна; софра, синија. Лексемата *трпезарија* објаснета е како ‘просторија за јадење’ (ТРМЈ VI: 125). Лексемата *астал*, во ТРМЈ (I: 64) е синонимна со лексемата *маса*, освен што е окарактеризирана според сферата на употреба како разговорна. И лексемата *софра* е окарактеризирана како разговорна, а нејзиното значење е ‘дрвена, ниска, тркалезна маса што служи обично за поставување јадење, храна; трпеза’ и (прен.) ‘јадење, храна’.

И во македонскиот и во српскиот јазик се среќава уште еден балкански турцизам со арапско потекло (Skok III: 238) *синија*. И во двата јазика со неа се означува ‘ниска тркалезна маса за јадење’ и сад за јадење: во српскиот ‘плитка дрвена округла чинија’, во македонскиот ‘широка тепсија’. Как Скок, значењето на *синија* е 1. ‘голема бакарна тепсија која служи како софра, трпеза, астал, маса’ и 2. ‘плитка чинија’.

Сепак, српскиот јазик како основна лексема за делот од мебелот на кој се јаде ја одбрал словенската лексема *стб*, а македонскиот романскиот латинизам *маса*.

За предметот ‘преносна направа од дрво или метал направена од две паралелни долги гредички поврзани со попречни пречки по кои се тури, за качување и слегување’ во македонскиот јазик се употребува лексемата *скала* (ТРМЈ V: 393-394). Во ТРМЈ нотирани се уште две лексеми со истото значење: *басамак*, *басамаци* и *лествица*. Лексемата *басамак* турцизам со османлиско потекло, која има уште едно дополнително значење ‘скало од скала’. Лексемата *лествица* е со словенско потекло, регистрирана со гласот Ћ на местото на денешното *е* и во „Старословенскиот речник со грчки паралели“ (Десподова и др. 1999: 212). Означува, според ТРМЈ (III: 35) ‘дрвена преносна скала’. Окарактеризирана е со насоката дијалектна. Во српскиот јазик, за оваа направа се употребуваат следните лексеми: *ска̀ла* окарактеризирана како латинизам, словенската лексема *лѐстѿе*, со деминутивната форма *лѐстѿица*, *стуба*, *бас̀мак* и *б̀асамак* и *мѐрдевине* (според РСХКЈ). Лексемата *стуба* е балтословенска, сесловенска и прасловенска лексема (Skok VI: 44). Балкански турцизам со персиско потекло е лексемата *мердевине*. Од етимолошка гледна точка интересна е лексемата *скала*. Според Скок (Skok III: 254-255) нејзиното потекло може да биде од новогрчкиот јазик *сκαλί*, мн. *сκαλίá*, но таа може да биде и далмато-романски лексички остаток од латинското *scala* > итал. *scala*. Од романското *scară*, во македонскиот јазик заемка е лексемата *скара*, српско ‘роштиљ’. Лексемата *скеле* дошла како балкански турцизам со италијанско потекло, преку грчкиот јазик, каде *a > e*.

Преплетувањата на јазиците можеме да ги следиме и на многу други примери. Интересно е да се истражува, особено за генетски сродните, па и соседни јазици, што зачувале од своето лексичко наследство, а што низ јазичните контакти позајмиле. На што од лексичкото наследство му дале предност, а што со текот на времето добило нова семантичка нијанса или стилска карактеристика. Јазикот е огледало на животот на народот. Читајќи од јазикот, можеме многу да научиме за народот што го зборува и за неговите врски со другите народи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Николовска, В. 2015. *Македонски јазик: фонологија, морфологија, морфосинтакса*. Штип: Универзитет „Гоце Делчев“.
2. *Речник српскохрватскога књижевног језика I-VI*. 1967-1976. Нови Сад – Загреб: Матица српска – Матица хрватска.
3. *Старословенски речник со грчки паралели*. 1999. Скопје: Матица македонска.
4. *Толковен речник на македонскиот јазик I-VI*. 2003 - 2014. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.
5. *Български етимологичен речник I-VI*. 1971-2002. Софија: Издателство на българската академия на науките.
6. Skok, P. 1971- 1974. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, I – IV*. Zagreb: JAZU.

SUMMARY

Macedonian and Serbian language belong to the same linguistic family, a family of Slovenian languages, more precisely they are South Slavic languages. They are genetically related languages. According to the linguist Trubetskoy, sprachbund have similarities mainly on syntactic and morphological level, and linguistic families have similarities on phonetic and lexical level. In this article we analyze lexemes genetically related Macedonian and Serbian: *голем – велик; маса - стб - трпеза – астал – софра – синија; скала – басамак – лествица – стуба*. In this article we analyze the etymology of these lexemes.